

Марина ШАРАПА

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ТЕМИ ПРИРОДИ В РІЗНОПЛАНОВИХ ОДИНИЦЯХ СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИХ ВЕСНЯНИХ ОБРЯДОВИХ ТЕКСТІВ

У статті розглянуто середньополіські весняні обрядові тексти, вербальні та невербальні одиниці яких репрезентують тему природи – одну з центральних тем у формуванні культурних явищ взагалі та весняних календарних обрядів зокрема.

Ключові слова: *тема природи, міфологічний мотив, міфологічні уявлення, різнопланові одиниці обрядового тексту, обрядова номінація, обрядова дія.*

Етнолінгвістичні дослідження різноманітних явищ традиційної народної духовної культури зарубіжних і вітчизняних учених переконливо доводять, що обряд становить складний комплекс, набір, систему знаків, одиниць, які за законами своєрідного синтаксису вибудовують цілісний культурний текст. Засобами вираження в культурних текстах, як відомо, є не лише мовні, але й невербальні знаки – ритуальний предмет, ритуальна дія та її виконавець, ритуальний простір і час, ритуальна ознака тощо. Постання обрядової номінації та набору невербальних одиниць кожного обряду переважно зумовлене міфологічними уявленнями носіїв культури, які, отже, й становлять їх план змісту. При цьому той самий міфологічний мотив може зумовити постання кількох різнопланових одиниць – як номінації, так і одиниць предметного, дійового, персонажного та інших планів¹. Номінація традиційних весняних календарних обрядів Середнього Полісся представлена як компонент цілості, у комплексі з іншими її складовими – одиницями реалемного (предметного), акціонального (дійового), агентивного (персонажного), атрибутивного (ознакового), локативного (просторового), темпорального (часового) та інших планів.

У середньополіських календарних обрядах весняного циклу серед основних тем плану змісту, які реалізовані в обрядовому тексті, формуючи його як семіотичну цілість, виділяємо тему *природи* – одну з центральних тем у формуванні культурних явищ

¹ Конобродська В. Л. Поліський поховальний і поминальні обряди / В. Л. Конобродська. – Т. 1. – Етнолінгвістичні студії. – Житомир : Полісся, 2007. – С. 27.

взагалі та весняних календарних обрядів зокрема, яка є реалізацію опозиції *природа : культура* давньої картини світу. Початок весни в народних уявленнях асоціюється з пробудженням природи від зимового сну, тому семантика багатьох весняних календарних обрядів зумовлена мотивом пробудження природи, який виявляється в магічних діях, спрямованих на стимулювання природи до календарної динаміки, до пробудження та розвитку². Ранньовесняний період охоплює відрізок календарного часу, для якого характерна значна кількість ритуалів порубіжного типу, що належать до перехідного (новорічного) ритуально-міфологічного комплексу, до складу якого входять очищувальні, апотропеїчні та ініціальні ритуали, а також обряди, пов'язані з темою весняного пробудження землі та природи^{3,4}.

Першим святом весняного циклу можна вважати *Стрітення* (15 лютого). У багатьох країнах Європи це свято пов'язують із закінченням зими та початком весни⁵. За народними повір'ями, саме цього дня зима зустрічається з літом, щоб з'ясувати, хто сильніший, хто переможе й залишиться, а хто повернеться назад, але остаточно літо перемагає зиму лише на Благовіщення^{6, 7, 8}. Зазначимо, що в культурній традиції багатьох європейських народів збереглися сліди архаїчного двочленного поділу року: зима-літо. Традиційний слов'янський рік також поділявся насамперед на зиму та літо, а весну розглядали як перехідний, проміжний сезон^{9, 10}. Тому часто, за народними віруваннями, на

² Агапкина Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл / Т. А. Агапкина. – М. : Индрик, 2002. – С. 108.

³ Славянские древности : Этнолингвистический словарь : в 5-ти тт. / под общ. ред. Н. И. Толстого. – Т. 1. – М. : Международные отношения, 1995. – С. 350.

⁴ Агапкина Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл / Т. А. Агапкина. – М. : Индрик, 2002. – С. 25, 29, 67.

⁵ Токарев С. А. Приметы и гадания / С. А. Токарев // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев. – М. : Наука, 1983. – С. 62.

⁶ Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / О. Воропай. – К. : Оберіг, 1993. – С. 138.

⁷ Маркевич Н. А. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян / Н. А. Маркевич // Українці : народні вірування, повір'я, демонологія. – К. : Либідь, 1992. – С. 53.

⁸ Чубинський П. Мудрість віків. (Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського) : у 2-х кн. / П. Чубинський. – Кн. 2. – К. : Мистецтво, 1995. – С. 12.

⁹ Агапкина Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл / Т. А. Агапкина. – М. : Индрик, 2002. –

свято Стрітіння зима зустрічалася із літом, а не з весною (майже у всіх досліджених середньополіських населених пунктах).

У символічних обрядах зустрічі зими з літом відображено міфологічні уявлення давніх людей про боротьбу двох протилежних взаємно ворожих сил, темного та світлого начал людського буття¹¹. В обрядових текстах ці уявлення є реалізацією опозиції *зустріч* : *проводи*, яка може мати інший варіант із негативно забарвленою другою частиною *зустріч* : *вигнання* (у поліському селі Симоновичі зафіксовано звичай *виганяти зиму з-під печі коцюбою*)¹².

У різних слов'янських традиціях *початок весни* пов'язують як із окремими природними подіями та явищами (найчастіше з прильотом деяких видів птахів), так і з конкретними датами християнського календаря, до яких віднесені ці події (від *Стрітіння* до дня *Юрія*)¹³. В українській народній традиції з початком весни часто співвідносили свято *Благовіщення*. На заході України вважали, що зима тричі зустрічається з весною (на *Стрітіння*, на *Сорок мучеників* та на *Благовіщення*). Аналогічне повір'я про те, що *Благовіщення благовіщає* весну, але зиму ще не проганяє, відоме й у західних слов'ян¹⁴.

Першою весняною обрядовою дією, у якій реалізована тема *природи*, є *зустріч весни*. У середньополіській культурній традиції на позначення цього обряду зафіксовано такі одиниці вербального плану: *стр'е¹чай'е* [весну] (н.п. 6); *стр'е¹чал'і в'ес¹ну* (н.п. 11); *стр'е¹чай' ве^uс¹ну* (н.п. 15); *весну стр'е¹чайут'* (н.п. 28); *зустр'і¹чал'і ве^uс¹ну* (н.п. 29); *весну стр'і¹чали* (н.п. 36); *весну стре¹чайем* (н.п. 44); *весну стр'е¹чали'* (н.п. 46). Одним із структурних елементів обряду *зустрічі весни* було *закликання весни*: *к¹л'ікал'і весну* (н.п. 7). На Поліссі звичай *кликати*

С. 25.

¹⁰ Серов С. Я. Календарный праздник и его место в европейской народной культуре / С. Я. Серов // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев. – М. : Наука, 1983. – С. 46.

¹¹ Афанасьев А. Н. Живая вода и вещее слово / сост., вступ. ст., коммент. А. И. Баландина / А. Н. Афанасьев. – М. : Сов. Россия, 1988. – С. 443.

¹² Климчук Ф. Д. Духовная культура полесского села Симоновичи / Ф. Д. Климчук // Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья. – М. : Индрик, 1995. – С. 357.

¹³ Славянские древности : Этнолингвистический словарь : в 5-ти тт. / под общ. ред. Н. И. Толстого. – Т. 1. – М. : Международные отношения, 1995. – С. 349.

¹⁴ Валенцова М. М. Календарные паремии западных славян / М. М. Валенцова // Славянский и балканский фольклор. Семантика и прагматика текста. – М. : Индрик, 2006. – С. 389–390.

(зукати) весну був закріплений за різними датами календаря, у тому числі за *Стрітенням*, днем *Сорока мучеників*, *Благовіщенням*, *Масляною*, *Великоднем* та іншими святами¹⁵. Випікання печива у вигляді пташок, наприклад, лелек, жайворонків, яке діти використовували під час *кликання весни*, підкидаючи його у повітря¹⁶, у народній свідомості було магичним способом прискорити прихід весни, імітувати бажану подію – приліт птахів, який символізував початок весни¹⁷. В одному із середньополіських населених пунктів відомий звичай на Благовіщення випікати пироги для ластівок, які ще не прилетіли, та запрошувати їх: *Благо|вешче|н':е. Та|к'їйе |доўг'їйе п'іро|ги п'е|к'ли. У|же пр'іле|тали бус|ли, |лас'т'їўки ше не| пріле|т'єли. Пе|к|ли |тїйе п'іро|ги, і пташ|кам |кажут – “|Ласт'їўки, |напе вам |нашого п'іро|га – і пр'іле|тїйте до нас, у нас їе с|пече|ний п'і|рог на Благо|вешче|н':е д'л'а вас”* (н.п. 18). На Західному Поліссі такі обрядові дії набули значного поширення й стали одними із основних структурних елементів весняних свят. Найчастіше в назвах обрядового печива переважала орнітологічна тематика: *буслева лапа*, *бусел*, *бузьки*, *гальопи* тощо; рідше випікали печиво, схоже на деякі господарські знаряддя праці, з відповідними назвами: *борона*, *серп*, *плуг*, *коса* та ін. Поряд із такою ритуальною дією в цьому ареалі, а також на території Білорусі, Росії відомий звичай *бусня кликати*, який найчастіше виконували діти: ходили з випеченими *лелеками* по вулиці, підкидали їх догори, протягували вбік птахів, які прилетіли, та промовляли такі словесні формули-заклики: “Бусел, бусел, на тобі гальопу. Дай мені житечка копу”¹⁸. Східнослов'янський звичай *закликання весни* Д. Зеленин називає пережитком невпевненості давніх людей у тому, що природні процеси будуть постійними й не закінчатся, та уявлень про необхідність впливу на природу для забезпечення непорушності цих процесів¹⁹.

¹⁵ Агапкина Т. А. Заклинание весны / Т. А. Агапкина // Славянский и балканский фольклор. Духовная культура Полесья на общеславянском фоне. – М. : Индрик, 1986. – С. 35.

¹⁶ Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин. – М. : Наука, 1991. – С. 390.

¹⁷ Пропп В. Я. Русские аграрные праздники. (Опыт историко-этнографического исследования) / В. Я. Пропп. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1963. – С. 42.

¹⁸ Агапкина Т. А. Очерки весенней обрядности Полесья / Т. А. Агапкина // Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья. – М. : Индрик, 1995. – С. 39, 41.

¹⁹ Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин. – М. : Наука, 1991. – С. 390.

Середньополіський обрядовий текст, семантичною основою якого є мотив зустрічі весни, представлений також такими одиницями акціонального плану: виконання пісень (найчастіше веснянок) – ‘обрядова дія закликання весни’, гуляння, ігри, танці – ‘обрядові дії, у яких відображено почуття радості, зумовлене приходом весни’ та водіння хороводів (зокрема навколо вогнища) – ‘обрядова дія, тип руху в якій міг символізувати початок, зародження життя, примноження’²⁰: Благо|вешче^не – вес|н’анк’і сп’і|вали (н.п. 1). Вес|н’анк’і [співали] йак с|тане вес|на (н.п. 2). Ко|лис’ ви|ходили, спе|вали (н.п. 4). [На Масляну] т|реба стр’е|чай’е [весну], спе|вайут’ |песні (н.п. 6). На |Закуск’і кл’ікалі |весну, спе|валі (н.п. 7). Зустр’і|чал’і деу’|к’і [весну] – в’і|ход’ат, вес|н’анку с’н’е|вал’і (н.п. 11). Благо|в’ишче^н:е – |п’ес’н’і сп’е|вал’і (н.п. 13). Побе^нруца за |рук’і да кру|гом о|н’у |ход’ац’ да спо|вайуц’ (н.п. 14). Кру|гом [вогнища] во|з’ілі |хоро|води (н.п. 15). Весну|вали, [співали:] “Вес|на – вес|н’аночка, у|дов’іна |дочка Мар’|йаночка...”. На од|ном кут|ку сп’е|вайе наш ку|ток, на дру|гій – отп’е|вайуца нам (н.п. 16). |Пос’ле Благоу|йешчен’а вес|н’анк’і спе|вайут, гу|л’айут (н.п. 19). На Благо|в’ишчен’е в’і|ход’ат і с’н’е|вайут’ вес|н’анк’і (н.п. 21). Благо|в’ишчен’а – ве^с|н’анк’і с|п’евал’і (н.п. 22). |Мас’лені |ти|жде^н – н’і|чого не ро|б’іли, гу|л’ал’і, ве^с|н’анк’і с’н’е|вал’і (н.п. 23). Во|дили |хоро|води, сп’е|вали. Тан|ц’уйут, на стоу|п чеп’л’айут’ пода|рунка, хто дос|тане – да|йут’ при|зи (н.п. 27). На стоу|п |л’езут’ – йак по|чеп’іт’ йа|кого |чобота. |Весну стр’е|чайут’. Йе шо гу|л’айут’ (н.п. 28). Зустр’і|чал’і ве^с|ну, в’ес’|н’анк’і сп’е|вал’і, гу|л’ал’і (н.п. 29). На |Мас’лану с’н’і|вали |п’іс’ні |р’ізні (н.п. 30). |Мас’ланиц’а. |Проводи з’і|м’і, |молод’ зб’і|ралас’а, на стоу|бі |л’езлі. В’і|ходили, с’н’е|вали вес|н’анк’і. Танцо|вали моло|д’ож (н.п. 36). Сор’о|ка. Весн’а|нії ўже п|разнік, да |т’епло, ўс’і в’і|ход’ат на |уліцу да ўже гу|л’айут (н.п. 38). Ў|вече^нр’і в’і|ходи|лі ўс’е д’е|ў|чата таї с’н’е|вали (н.п. 41). Ст’р’іче^н:а. Ве^с|на пере^нмогла. Ве^с|н’аночк’і сп’е|вали (н.п. 43). |Мас’лена – |весну стр’е|чайем, с’н’е|вайем, моло|диці за|ран’е в’і|ход’ат’ на до|рогу, даї сп’е|вайут’. На до|роз’і гу|л’айем |д’ети. І ве^с|н’анк’і, і |п’ес’ні, і гу|л’анк’і, |коло стау|ка гу|л’ал’і, с’н’е|вали (н.п. 44). Вес|н’анк’і сп’е|вайут наве^с|ні (н.п. 45). Ко|ли’с’ бу|ло |весну стр’е|чал’і. Ко|ли’с’ зе|мел’ка |тепле^нка бу|ла, то моло|д’ож гу|л’ала,

²⁰ Агапкина Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл / Т. А. Агапкина. – М. : Индрик, 2002. – С. 172.

с|то^уко ве|селос^уці бу|ли^і, |пес^ні сп^евали^і, гр^і гу|лали^і ўс^ак^ійіе (н.п. 46). Не випадково початок весняних співів, переосмислений як спосіб впливу на сили природи, найчастіше припадав на Благовіщення, коли, за народними уявленнями, відбувалося пробудження землі²¹.

Структурно та семантично поєднані в обрядових текстах акціональні одиниці розпалювання вогнищ – 1) ‘рудимент давнього солярного культу’; 2) ‘обрядова дія, спрямована на захист від негативного’, спалювання старих речей, сміття у вогнищі – ‘ритуал знищення негативного, спрямований на повне оновлення перед приходом весни’, виготовлення антропоморфної фігури – ‘створення предметного символу зими’, спалювання антропоморфної фігури – ‘рудимент давнього обряду проведів зими’: Благо|в^ішче^ні:е. О|гон^к лал^і (н.п. 13). Ве^сна п^рийде – с^ме^ца, кор^бок тих на^нос^ім. Да та^кїй накла^ду^ц [вогонь]. Чоло^века роб^ім. |Б^егал^і. [Співали:] “Да ўже ве^сна, да ўже к^расна...”. Деў^кі, х^лоц^і пал^іл^і кор^бк^і да спо^вал^і. Йак пала^ц – то побе^нруца за |рук^і да кру^гом ог^ну |ход^ац да спо^ввайу^ц (н.п. 14). Буў з^вичай стр^еча^ц ве^сну, йак|шо до^удому в^ер^тал^іса бус^ли; ми в^іход^іл^і стр^еча^ц в^ес^ну – зб^ірал^і по^ламанийе кор^бки^е, ку^ші, |ти^ейе, шо |рибу лоў^ла^ц, ск^ладал^і ў в^ел^ік^ій |ворох, пуд^пал^овал^і йіх, б^рал^іса за |рук^і, кру^гом во^зіл^і хоро^води (н.п. 15). На |Мас^лану пал^іли |чу^чало, З^іму с:о^ломи (н.п. 30).

На Середньому Поліссі збереглися відомості про звичай проорювання першої борозни, який міг символізувати початок перших весняних польових робіт. Мотив охоронно-відгонного боронування зафіксовано у поліському примовлянні-запрошенні Мороза на різдвяну кутю, тому весняне боронування могло мати схожу міфологічну семантику²²: Стр^ечал^і в^ес^ну, |д^еўк^і зб^ірал^і – вес^нанку мате^ре у^чіл^і с^пе^ват^і. |Борозну го^рал^і, |першу |борозну |горат^і (н.п. 11).

Поряд із одиницями акціонального плану до складу весняних обрядових текстів входять одиниці реалемного плану: старі речі, сміття – ‘обрядові предмети, які символічно знищують як уособлення негативного’; антропоморфна фігура – ‘уособлення

²¹ Агапкина Т. А. Заклинание весны / Т. А. Агапкина // Славянский и балканский фольклор. Духовная культура Полесья на общеславянском фоне. – М. : Индрик, 1986. – С. 35.

²² Славянские древности : Этнолингвистический словарь : в 5-ти тт. / под общ. ред. Н. И. Толстого. – Т. 1. – М. : Международные отношения, 1995. – С. 238.

зими, яке символічно знищують'; *пирого* – 'обрядовий предмет, який використовують в обрядах зустрічі птахів'; *вогнище* 'символ знищення негативного, захисту від нього'; агентивного плану: *зима, весна, літо* – 'персонафіковані образи пір року'; *перші птахи* – 'вісники весни, персонажі обряду закликання весни'; *діти, дівчата, молодь* – 'учасники обряду зустрічі весни'; атрибутивного плану: *старі речі* – 'ознака негативного', *антропоморфна фігура* – 'ознака схожості з людиною'; локативного плану: *на дорозі, на вулиці, коло ставка* – 1) 'місця, де зустрічають весну', 2) 'місця, де відбуваються гуляння'; темпорального плану: *перехідний період від зими до весни* – 'період, коли, за народними уявленнями, зима зустрічається з літом'; *зима* – 'пора року, яка символізує сон природи'; *весна* – 'пора року, яка символізує пробудження природи'; *Стрітення, Масляна, Благовіщення, Сорок святих* – 'календарні дати, з якими пов'язаний обряд зустрічі весни'; плану станів, почуттів, процесів, явищ, уявлень: *радість* – 'почуття, зумовлене приходом весни'; *повернення птахів* – 'символічний початок весни'; *знищення старого* – 'передумова початку нового періоду'.

У народній свідомості слов'ян забезпечення правильного перебігу природних процесів намагалися досягати також за допомогою заборон на втручання в них. Так, найбільш стійкою, суворою та досить поширеною забороною, пов'язаною з Благовіщенням (у деяких середньополіських населених пунктах – із Великодніми святами), була заборона *торкатися* землі до цього дня – *копати, орати, сіяти, саджати, вбивати кілки (городити)* тощо, порушення якої могло призвести до засухи²³: *Пос'ла Паски не мона до Пров'ід горо дит'. Шо дощ не буде і ти, загородеши* (н.п. 4). *Не мон'а горо дит' од Вел'ікод'на до Провод, бо кайут', загородат – до дошча нема* (н.п. 5). *Город'іт'і не можна на Вел'ікодних с'ят'ох. Кажут' загорожвайут' село – да ўже не їде хмара на село, не їде дощ на село* (н.п. 6). [Кажуть:] *Нема дошчу – бо город'ілі до Благовешчен'а* (н.п. 8). *До Благоўйешчен'а не городил'і – не буде дошчу* (н.п. 19). *До Благов'єшчєн'а н'іх'то не копайе зєм'лі. Не город'єт, не т'реба город'єт н'і чого, од:і'хайе зем'ла. Хто закопайе [до Благовіщення] – то буде сухо* (н.п. 21). *Іак ти' погородила до Благов'ішч'єн'а, то л'уди' їдут і вик'ідають, бо н'єма дошча* (н.п. 23). *До Благов'ішчєн'а не можна копати зем'лу, не мона забивати кол'ки, бо дощ не буде їти* (н.п. 30). *Не копали,*

²³ Там же. – С. 187.

не^у | можна зе^м|л'і ч'і|пат' – не | буде дош|чу (н.п. 40). До Благо|в'ішче^н:а кол|ка не^у | мона ў | земл'у за|б'іт', шо не^у | буде дош|чу. | Сердил'іс', хто дес' горо^у|диў (н.п. 44); до неврожаю: | Земл'у за^у| мона ко|пат', бо не^у | буде ро|дит' во|на, йак шо | нейї неч'іпит' до Благо|в'ішче^н:а (н.п. 30). [До Благовіщення] Бог ше земл'у не поблагосло|виў. Ни | мона ни|чого ро|бит'. | Земл'у ч'і|пат' не^у | мона – ни | родит' ни|чого (н.п. 35).

Заборони, пов'язані із Благовіщенням, представлені в таких середньополіських назвах дій, які не можна було виконувати із землею: чіпати землю: не | мона зем|л'е че|пат' (н.п. 1); до Благоў|йешч'ен'а зе^м|л'і ни|коли ни|х|то не^у ч'і|паў, не^у | мона, гріх | земл'у ч'і|пат' (н.п. 7); не ч'і|пайут' зе^м|л'і (н.п. 9); не^у | можна ч'е|пат' зе^м|л'е (н.п. 17); гре^х | земл'у че|пат, зем|л'е не че^у|пали (н.п. 19); не^у | можна зе^м|л'і ч'і|пат' (н.п. 24); зе^м|л'е ч'е|пат не^у | мона (н.п. 25); гри^х ше ч'і|пати зе^м|л'і, не^у | можна ч'і|пати зе^м|л'і (н.п. 26); зе^м|л'і не ч'і|пати (н.п. 34); | земл'у ч'і|пат' не^у | мона (н.п. 35); торкати землю (торкатися землі): не тор|кайт' зем|л'е (н.п. 6); зе^м|л'і не^у | мона тор|кац:а (н.п. 13); тривожити землю: не^у | мона тр'е|вожит' зем|л'і (н.п. 31); відкривати землю: не^у | мона откр'і|вати | земл'у (н.п. 31); ворухити землю: не^у | можна ворухит' і зем|л'і (н.п. 2); копати землю: н'іх|то не^у ко|пайе зе^м|л'і (н.п. 21); не^у | можна ко|пати | земл'у (н.п. 30); не^у | мона ко|пат' (н.п. 32); та|к'іў о|бичаї буў – не ко|пати (н.п. 34). Ці назви в обрядових текстах входять до складу різних словесних формул: не можна робити (назва дії, яку заборонено виконувати із землею); ніхто не робить / ніхто не робив / ніколи ніхто не робив; не роблять / не робили / не робити; гріх робити; не треба робити.

Основою міфологічного тлумачення таких заборон є уявлення про річний цикл землі: про її закриття або сон у зимовий період та пробудження навесні на Благовіщення²⁴: Зем|л'а спит, од:и|хайе (н.п. 4). До Благо|вешчен'а зем|л'а долж|на спат', не^у че|пат' (н.п. 8). Од:и|хайе зем|л'а (н.п. 21). Зе^м|л'а в'ідпочи|вайе, а ўже | н'іс'ла Благо|в'ішчин':а ўже во|на ожи|вайе, | н'іби ожи|вайе ўсе жи|ве (н.п. 26). До Благо|в'ешч'ен'а н'е|х|то ў нас не^у ч'і|паў зе^м|л'і. Зе^м|л'а долж|на споч'і|ват', а на Благо|в'ешч'ен'а благослоў|л'айеца ўс'а зе^м|л'а і ўс'е

²⁴ Агапкина Т. А. Очерки весенней обрядности Полесья / Т. А. Агапкина // Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья. – М. : Индрик, 1995. – С. 42.

рас' | ц'ен' іа (н.п. 38). Зем' | л' і не ч' і | пайут', | кажут', шо во | на спит' | нач' е (н.п. 42). Імовірно, давнє міфологічне сприйняття персоніфікованого образу землі було переосмислене та трансформоване під впливом релігійних уявлень: Бог благослоу' | л' айе | зем' | у, откри' | вайеца ўсе. Бог благосло' | в' іт | зем' | у (н.п. 14). [До Благовіщення] Бог ше зем' | л' у не поблагосло' | в' іу (н.п. 35). Бог поблагосло' | в' іт' у | же, | роб' | і' ца | легка зе' | м' | л' а (то важ' | ка), | легко оброб' | л' ат' у | же (н.п. 44). Благо' | в' ешчен' е – ўже Бог поблагосло' | в' іу зе' | м' | е' л' ку – то' | ди' ўже нач' | і' | пайут' ко' | пат', са' | д' іт'. Благо' | в' ешчен' е п' | роїде – зе' | мел' ка посв' | е' т' і' ца, о то' | ди ўже | наде' | с' | ейат' (н.п. 45). Ка' | зал' і, до Благоу' | йе' шче' | н' а ни' з' а | ї ко' | лочка за' | б' іт' і. То' | го шо и' че Бог не' | поблагосло' | в' іу зе' | мел' ку (н.п. 46).

Ці народні уявлення в обрядових текстах є реалізацією опозицій сон : пробудження, відкриття : закриття та представлені такими одиницями плану станів, почуттів, процесів, явищ, уявлень: пробудження природи – ‘процес оживання природи з настанням весни’; відкриття землі – ‘явище, пов’язане з народними уявленнями про те, що земля оживає, пробуджується від сну після зими, тому з’являється перша рослинність’; заборона торкатися землі на Благовіщення – ‘заборона, зумовлена уявленнями про сон, закриття землі, порушення якої могло призвести до засухи, неврожаю’ та вербальними одиницями: назвами дій, які заборонено виконувати із землею до Благовіщення: чіпати землю; торкати ~ (торкатися землі); тривожити ~; відкривати ~; ворухити ~; копати ~; назвами станів, у яких, за народними уявленнями, перебуває земля до Благовіщення: земля відпочиває, ~ спочиває, ~ спить, ~ цвіте; назвами станів, у яких, за народними уявленнями, перебуває земля після Благовіщення: земля робиться легка, ~ оживає; назвами процесів, які відбуваються із землею після Благовіщення: земля благословляється; ~ святиться.

Природа у свідомості давньої людини асоціювалася з позитивною життєдайною силою, використання якої могло бути джерелом здоров’я, добробуту тощо, тому тема природи представлена також обрядовими діями, спрямованими на використання природної енергії, зокрема енергії сонця:

– набирання стрітенської води – ‘намагання використати цілющі та магічні властивості води, які вона набула завдяки сонячній енергії’: Во' | да с' | в' атилас' а, стр' | е' чен: а, | д' уч: е йак с' | в' ашчен: а. Ко' | лис' | мати подстау' | л' ала | м' ісочку, шоб на' | капала с: т' | р' ех' і, во' | на ни' | коли не' | порт' | і: а (н.п. 1). Йак' | шо на Ст' | р' еч' е' н' : е с: | тр' | ех' і | капайе | вода, то бе' | рут' ту | воду, | кажут', шо во' | на помоч' | на, бо' | родаўки | мажут'. Сто' | йіт' | доўго (н.п. 21);

– вигін худоби на сонце – ‘обрядова дія, яку виконують для використання енергії весняного сонця для забезпечення здоров’я, приплоду худоби’: *Благо|в’ишчи|н’е. Зас’в’е|ціло|сонце – випус|кают|ху|добу|над|вор* (н.п. 14). *Благо|в’ишче|н’е. На|сонце|ху|добу|випус|калі|, шоб|з|р’елас* (н.п. 27). *Благо|в’ишче|н’а. В’іга|н’алі|ху|добу|на|сонце* (н.п. 44). *Благоу|й’ишче|н’а. На|сонечко|ху|добу|нада|обе|зат’ел’но|ви|га|н’ати|, це|во|но|пала|гайеца, т|реба, шоб|во|на|про|хажувалас’, на|сонечку|пог|р’елас* (н.п. 46);

– винесення діжі на сонце – ‘обрядова дія Чистого четверга, спрямована на використання сонячної енергії для очищення, оновлення побутового предмета, у якому виготовляють хліб, шоб хліб завжди вдавався’: *Ч’исті|ч’ет|вер. Ко|л’іс’|луд’і|н’ес’лі|д’іжк’і (йак|хл’єб|п’ек’лі) на|сонце* (н.п. 10). *Ч’исті|ч’ет|вер – д’єжу|на|сонце – шоб|була|ч’іста, м’ілі|до|с|хода|сон’ця. Ше|сонечко|не|з’ійш|ло, а|д’єжку|ўже|об’м’ілі|, пос’тав’ілі|* (н.п. 16). *По|ми’їе|ц’у|д’єжку, шо|хл’єб|пе|ч’єш, і|до|сход|сон’ця|об’ї|їаже|ч’ер’воною|л’єнто|ї|в’іставит’, шоб|сон’це|с|ходило, і|д’єжка|сто|їла|на|д’воре. [Діжку|на|сонце] шоб|ў|дали|хл’єб|буў, ч’исті|, гарні|хл’єб|буў* (н.п. 25). *То|д’є|ж|пек’лі|хл’єб. Б|рали|та|к’їе|д’єжки|нази|вали|с’а, с|кру|жечком. То|це|ї|їе|ўже|ў|Чисті|ч’ет|вер|ра|нен’ко|т|реба|об’м’іт’, на|к’рити, об’їа|зати, хл’є|б’інку|пок|ласти, по|ка|розвид|н’аїе|вине|сти|на|двор, шоб|во|на|там|сонце|стр’і|чала* (н.п. 41). Оскільки така обрядова дія була спрямована на використання сонячної енергії для символічного очищення побутового предмета, то ця одиниця акціонального плану репрезентує також тему очищення.

В основі формування розглянутих обрядових текстів лежать одиниці таких планів змісту: акціонального: *набирання* стрітенської води, *вигін* худоби на сонце, *винесення* діжі на сонце – ‘обрядові дії, спрямовані на використання енергії весняного сонця’; реалемного: *стрітенська вода* – 1) ‘вода, яка капає зі стріх на Стрітення, і наділена цілющими властивостями завдяки сонячній енергії’; *діжа* – ‘предмет побутового вжитку, очищення та оновлення якого відбувалося за допомогою сонячної енергії’; *червона стрічка, крайка* – ‘обрядовий предмет, яким обв’язують діжку’; агентивного: *худоба* – ‘об’єкти, на які спрямовують дію сонячної енергії’; атрибутивного: *стрітенська вода* – ‘ознака, яка вказує на особливі властивості обрядового предмета’; *червона стрічка, крайка* – ‘колір, який символізував сонце’; локативного: *двір* – ‘місце, куди виганяли худобу на сонце’; темпорального: *на Благовіщення*, – ‘календарна дата вигону худоби на сонце’; у

Чистий четвер – ‘календарна дата здійснення обряду винесення діжі на сонце’; плану станів, почуттів, процесів, явищ, уявлень: *сонячна енергія* – ‘символ очищення, оновлення, здоров’я, добробуту’; *сонце* – 1) ‘світло від небесного світила, що сприяє розквіту життєдайних сил природи’; 2) ‘небесне світило, проміння якого передає його енергію землі та всьому, що з ним стикається’; вербального плану: *стрітенська вода*; *виганяти, випустати худобу на сонце*; *діжка сонце зустрічає*; *діжка говіє*; *нести діжку на сонце*.

Отже, тема *природи* сформована на основі народних уявлень з одного боку – про необхідність впливати на перебіг природних процесів, зокрема на зміну сезонів, про можливість їх стимулювання за допомогою магічних ритуалів, а з другого боку – уявлень про те, що забезпечення природних процесів можливе лише за умови виконання необхідних заборон; також у цій темі плану змісту відображено рудименти давніх культів, зокрема культу сонця. Тому, формуючи цілісний культурний текст, у межах однієї теми плану змісту як однопланові, так і різнопланові одиниці можуть перебувати у відношеннях синонімії, своєрідність якої полягає в тому, що в основі їх виникнення лежить той самий міфологічний мотив, вони виконують ту саму обрядову символічну функцію.

Список обстежених населених пунктів

1. Яполоць Костопільський район Рівненська область.
2. Берестя Дубровицький район Рівненська область.
3. Липки Гоцанський район Рівненська область.
4. Чудель Сарненський район Рівненська область.
5. Борове Рокитнянський район Рівненська область.
6. Дроздинь Рокитнянський район Рівненська область.
7. Глинне Рокитнянський район Рівненська область.
8. Курчиця Новоград-Волинський район Житомирська область.
9. Заровенка Ємільчинський район Житомирська область.
10. Комсомольськ Олевський район Житомирська область.
11. Кишин Олевський район Житомирська область.
12. Куліші Ємільчинський район Житомирська область.
13. Стовпинка Олевський район Житомирська область.
14. Хочино Олевський район Житомирська область.
15. Копище Олевський район Житомирська область.
16. Замисловичі Олевський район Житомирська область.
17. Рясне Ємільчинський район Житомирська область.
18. Рудня-Жеревці Лугинський район Житомирська область.
19. Охотівка Коростенський район Житомирська область.
20. Волошине Лугинський район Житомирська область.
21. Малахівка Лугинський район Житомирська область.
22. Словечне Овруцький район Житомирська область.
23. Мощаниця Лугинський район Житомирська область.
24. Рижани Володарськ-Волинський район Житомирська область.

25. Поліське Коростенський район Житомирська область.
26. Лісівщина Коростенський район Житомирська область.
27. Гошів Овруцький район Житомирська область.
28. Пішаниця Овруцький район Житомирська область.
29. Ігнатпіль Овруцький район Житомирська область.
30. Стирти Черняхівський район Житомирська область.
31. Ходаки Коростенський район Житомирська область.
32. Мелені Коростенський район Житомирська область.
33. Чернігівка Овруцький район Житомирська область.
34. Чоповичі Малинський район Житомирська область.
35. Заньки Радомишльський район Житомирська область.
36. Піхоцьке Овруцький район Житомирська область.
37. Селець Народицький район Житомирська область.
38. Виступовичі Овруцький район Житомирська область.
39. Розсохівське Народицький район Житомирська область.
40. Старе Шарно Народицький район Житомирська область.
41. Лозниця Народицький район Житомирська область.
42. Піріжки Малинський район Житомирська область.
43. Ноздрище Народицький район Житомирська область.
44. Межірчка Радомишльський район Житомирська область.
45. Черевач Чорнобильський район Київська область.
46. Дитятки Чорнобильський район Київська область.

Марина Шарапа

Репрезентация темы природы в разноплановых единицах среднеполевских весенних обрядовых текстов

В статье рассмотрены среднеполевские весенние обрядовые тексты, вербальные и невербальные единицы которых репрезентируют тему природы – одну из центральных тем в формировании культурных явлений в целом и весенних календарных обрядов в том числе.

Ключевые слова: *тема природы, мифологический мотив, мифологические представления, разноплановые единицы обрядового текста, обрядовая номинация, обрядовое действие.*

Maryna Sharapa

Representation of the theme of nature in different units of the Central Polissya spring ritual texts

The Central Polissya spring ritual texts, verbal and nonverbal units of which represent the theme of nature - one of the central topics in formation of the cultural phenomena at all and spring calendar rites in particular have been considered in the article.

Keywords: *theme of nature, mythological motive, mythological ideas, different units of the ritual text, ritual nomination, ritual act*